

Peter Scharff Schmidt

Frihedsstraf og indespærring

- Hensyn, formål og principper i et idehistorisk perspektiv

Frihedsstraffens formål og fængslets virkninger på både de indespærrede og det omkringliggende samfund har været omdebatteret og genstand for omfangsrig forskning igennem de sidste mere end 200 år. Fængsling og indespærring har til forskellige tider og forskellige steder været benyttet som eksempelvis frihedsstraf, varetægt, forbedring og social kontrol eller i forbindelse med politisk indoktrinering, forvaring af psykiatriske patienter, internering af smittebærere og for den sags skyld som et integreret led i afhørings- og torturmetoder. Men hvis man ser på formålet med disse mange forskellige former for indespærring, så er det naturligvis stærkt varierende og i øvrigt også afhængig af, hvor og hvornår i historien man foretager et nedslag. Der er i den forstand unægtelig en hvis forskel på at betragte f.eks. en varetægtscelle i en dansk købstad i 1700-tallet og en kinesisk kontrolleret fangelejr for amerikanske krigsfanger under Korea krigen.

I det følgende vil jeg kort berøre udviklingen og skitsere indholdet af en række væsentlige indfaldsvinkler til brugen af frihedsstraf og indespærring, der på godt og ondt har præget fængslets historie. Først vil det dog være nødvendigt at foretage en principiel skelnen mellem på den ene side formålet med at straffe og på den anden side det eller de formål, der kan ligge til grund for udformningen af fængselspraksis. Førstnævnte vil indledningsvis blive diskuteret og beskrevet kort, hvorefter det vil være muligt at kigge nærmere på en række af de formål og principper, der præger den konkrete udformning af fængselspraksis herhjemme og i udlandet. Fire formål og principper er udvalgt pga. deres åbenlyse aktualitet og relevans, for så vidt at de alle indenfor de senere år har sat et meget stærkt aftryk på dagligdagen i fængsler i forskellige lande og i høj grad har påvirket både ansatte og indsatte i de pågældende institutioner:

1. Den rettighedsbaserede tankegang, hvor den indsattes menneskerettigheder udgør et udgangspunkt for, hvordan fængselsregimet indrettes.
2. 'Hårdt mod hårdt'-filosofien (den såkaldte "penal populism" jf. Pratt 2007), ifølge hvilken fængslet kan og bør anvendes til at maksimere samfundets hævn overfor lovbrøderen.
3. Rehabiliteringsprincippet, ifølge hvilket fængsel og frihedsstraf bør benyttes til at behandle og forbedre kriminelle.
4. Udpresningsmetoden, hvor indespærring benyttes til at fremskaffe tilståelser og efterretninger.

Der er selvfølgelig ikke tale om en udtømmende liste over fængslets mulige formål eller de hensyn, man kan vælge at prioritere i forhold til anvendelsen af frihedsstraf. Men de fire perspektiver betegner alt andet lige en række væsentlige indfaldsvinkler til forståelsen og anvendelsen af indespærring og frihedsstraf igennem store dele af fængslets historie. Det er især tilfældet med det andet og tredje princip, mens det første først for alvor har vundet indpas i den sidste halvdel af det 20'ende århundrede.

Som det vil fremgå nedenfor kan de forskellige indfaldsvinkler sagtens overlappe hinanden, selvom nogle unægtelig vil have en tendens til at støde sammen. Der kan imidlertid også opstå interessante alliancer mellem de anførte principper, som når 'hårdt mod hårdt'-filosofien kombineres med rehabiliteringstanken, hvilket kan være en effektiv strategi i forhold til at legitimere en øget brug af fængsling. Det er en yderst aktuell problemstilling i en verden, hvor fængsel og frihedsstraf tilsyneladende er mere populært end nogensinde før og hvor fangebefolkningerne stiger markant selv i en række demokratiske nationer – uanset at kriminalitetsniveauet ofte enten er faldende eller holder sig på et relativt stabilt niveau. En historisk betragtet både overvældende og bemærkelsesværdig stigning i antallet af fængslede har indenfor få årtier således fundet sted især i USA, men også i nationer som f.eks. England, Holland og Spanien. Der er netop i denne tid således god grund til at se nærmere på nogle af de aktuelle og væsentlige indfaldsvinkler til at anvende og udmønte indespærring og frihedsstraf.

Det vil være en gennemgående tese i denne artikel, at den rettighedsbaserede tankegang er det mest hensigtsmæssige og korrekte udgangspunkt for at udforme fængselspraksis. Hvis man accepterer dette, er det oplagt, at både 'hårdt mod hårdt'-filosofien, men så sandelig også udpresningsmetoden er overordentlig problematiske principper. Men også rehabiliteringsprincippet

kan komme til at stå i et modsætningsfyldt forhold til en rettighedsbaseret anskuelse af fængselspraksis (se f.eks. Pratt 2007: 130 f.; Smit og Snacken 2009: 83).

Hvorfor straffer staten sine borgere?

Det er vigtigt at skelne mellem formålet med at straffe, i nærværende tilfælde formålet med at frihedsberøve, og formålet med, hvad der foregår i den institution, hvor frihedsberøvelsen finder sted, som f.eks. et fængsel (Smit og Snacken 2009: 76 ff.; Cumaraswamy og Nowak 2009: 51). Sagt på en anden måde, så bør man differentiere mellem følgende to kategorier af spørgsmål:

- 1) Hvorfor straffer staten sine borgere, og hvad er den eller de bagvedliggende årsager?
- 2) Hvorfor udformer man fængselspraksis på denne eller hin facon og hvad er den eller de bagvedliggende årsager?

Der vil i en række tilfælde være et overlap mellem de to kategorier, som f.eks. når en dommer idømmer en psykisk syg person en behandlingsdom i form af indlæggelse på en psykiatrisk afdeling, så vil formålet med dommen – behandling og rehabilitering – i vid udstrækning også være udgangspunkt for, hvordan frihedsberøvelsen udformes i praksis. I et sådant tilfælde vil behandlingen og den rehabiliterende indsats være et omdrejningspunkt under institutionsopholdet og præge dagligdagen sammesteds. Omvendt kan man sagtens forestille sig, at et hovedformål med straf og frihedsberøvelse vil være hævnorienteret – samfundet hævner sig mod en person, der har brudt samfundets love og moralske normer – hvilket ikke nødvendigvis vil have nogen som helst indflydelse på, hvordan man indretter fængselspraksis. Derudover vil der i de tilfælde, hvor der ikke er blevet afsagt en dom, naturligvis aldrig kunne være en overensstemmelse mellem straffens formål og indespærringens rationale af den simple årsag, at der ikke er idømt en straf (Smit og Snacken 2009: 73). Det er bl.a. tilfældet, hvad angår internering af smittebærere, men gør sig også gældende i tilfældet varetægtsfængsling, der f.eks. kan være begrundet med et hensyn til politiets opklaringsarbejde.

Historisk betragtet har man i mange århundreder diskuteret straffens mulige begrundelser, mens det hovedsagligt er indenfor de sidste hen ved 200 år, at man har diskuteret formålet med forskellige former for fængselspraksis. Det er ikke mindst filosoffer, jurister, teologer og senere kriminologer, der har kastet sig ud i slige debatter. I vestlig sammenhæng var teologerne og de religiøse

værdier og holdninger i særlig grad med til at sætte dagsordenen i tiden før oplysningens epoke. Det kom f.eks. til udtryk i Danske lov af 1683, hvor De 10 bud lå til grund for de strafferetlige bestemmelser i den 6. bog ”Om Misgjerninger” (Tamm 1999: 182). Hvad angår juristerne og filosoferne, så har de så at sige været med i debatten lige siden og hele vejen frem til i dag, mens kriminologerne først er trådt ind på scenen fra sidst i 1800-tallet.

Hvis vi i første omgang ser nærmere på straffens begrundelser, er det for det første almindeligt at skelne mellem utilitaristiske og ikke-utilitaristiske teorier. Dvs. på den ene side teorier, hvor straffesystemet anskues nytteorienteret, f.eks. som et middel til at afskrække andre fra at begå kriminalitet, og på den anden side teorier, hvor straffesystemet og det at straffe opfattes som en moralsk nødvendighed, uanset hvad straffens virkning i øvrigt måtte være. Professor i Strafferet Vagn Greve kalder de utilitaristiske nytteorienterede teorier for ”præventive teorier”, hvilke han deler op i fem former for kriminalitetsprævention, mens han betegner ikke-utilitaristiske teorier som ”repressive teorier”, der ifølge ham selv ikke leverer et gyldigt formål med straffen (Greve 1996: 32 ff.). FN’s tortur-rapporteur, Manfred Nowak, samt hans tidligere rapporteur-kollega, Dato’ Param Cumaraswamy, skelner mellem utilitaristiske og hævnorienterede teorier og definerer sidstnævnte som ”essentially backward looking”, hvor den eneste begrundelse for straffen er, at en forbrydelse er begået. De utilitaristiske teorier er derimod fremadskuende og handler om at begrænse yderligere kriminalitet (Cumaraswamy og Nowak 2009: 53).

Den engelske jurist og fængselsekspert Rod Morgan skelner i forhold til straffens begrundelser mellem fire forskellige formål og teorier, for så vidt angår det, han betegner som ”punitive imprisonment” – altså idømmelse af frihedsstraf: 1) Inkapacitering: Den dømte begår ikke forbrydelser, som ellers ville være blevet begået, så længe han eller hun er indespærret. 2) Hævn: Den kriminelle får sin retfærdige straf og man sikrer, at der straffes med alvor når alvorlige lovovertrædelser begås. 3) Afskrækkelse: Straffen har en afskrækkende virkning på befolkningen i almindelighed og/eller den dømte selv. 4) Rehabilitering: Straffen har en rehabiliterende virkning på den dømte (Morgan 2008: 196; Se også Cumaraswamy og Nowak: 51).

Man kan sige, at Rod Morgan, som sine kollegaer, implicit forholder sig til de to kategorier; utilitaristiske og ikke-utilitaristiske teorier. I Morgans opdeling tilhører i hvert fald formål 1, 3 og 4 den utilitaristiske kategori, mens hævnmotivet traditionelt, som hos Greve, vil regnes til de ikke-utilitaristiske teorier. Dog kan man også forsøge at anlægge et nytteorienteret perspektiv på hævnmotivet.¹ F.eks. kan man anføre, at det i en række situationer er nødvendigt at tilfredsstille befolkningens hævnlyst eller retsfølelse, for at undgå selvtægt og dermed brud på statens monopol på retten til at straffe sine med-

borgere (Smit og Snacken 2009: 73). Et sådant argument har f.eks. været fremført i forbindelse med retsopgøret efter Den anden Verdenskrig. En lignende måde, hvorpå man kan anskue hævnmotivet i en nytteorienteret kontekst er ved at vende sig til den franske sociolog Emile Durkheim. Ifølge Durkheim er straffen en følelsesladet hævnaktion, der ikke har nogen videre rehabiliterende eller afskrækkende virkning, men derimod er nødvendig, for at genoprette en ubalance i samfundet, for at undgå såkaldte ”anomiske” situationer og for at skabe social sammenhængskraft (Durkheim 1984: 47 og 62f.). Filosofien er her, at den kriminelle har brudt en moralsk orden, der kræver en genoprettelse af denne orden, hvilket i sig selv kan retfærdiggøre en hævnorienteret straf. Sagt med vore dages retspolitiske begreber, så kan man med denne begrundelse påstå, at man via (hårde) straffe tilfredsstiller befolkningens retsfølelse og dermed sikrer samfundets sammenhængskraft.

Efter hvilke principper indretter man fængselspraksis?

I en fængselskontekst vil sikkerhedsmæssige hensyn altid figurere centralt, uanset hvad formålet med straffen i øvrigt måtte være. Et helt afgørende formål med indespærringen vil således være at sørge for, at den frihedsberøvede ikke flygter. Men bortset fra dette selvklare forhold, så har en række forskellige principper igennem fængslets historie ligget til grund for fængselspraksis og flere af disse har, som allerede nævnt, så at sige været nedarvet fra, eller i hvert fald haft sammenhæng med straffens overordnede begrundelse.

Et eksempel finder man i form af det moderne fængselsvæsen, der brød igennem i 1800-tallet og foranledigede gennemførelse af et overordentligt strengt isolationssystem i de enkelte straffeanstalter og arresthuse. Systemet skulle virke afskrækkende og samtidig igangsætte en rehabiliteringsproces hos den enkelte indsatte. Dette var også reflekteret i selve straffens formål, hvad angår rehabiliteringen f.eks. ved, at dommerne ved de danske domstole kunne idømme enten tugthus- eller forbedringshusstraf, hvor formålet med sidstnævnte var rehabilitering af den kriminelle (Smith 2003). Ved straffeloven af 1933 raffinerede man denne specialpræventive indfaldsvinkel og rehabiliteringsprincippet stod nu højt på dagsordenen både i forbindelse med ungdomsfængsel og særlig behandling af alkoholikere, mens både inkapacitering og rehabilitering kunne være hensyn i forbindelse med såkaldt psykopat- og sikkerhedsforvaring.

I det følgende vil jeg gennemgå de fire udvalgte principper – den rettig-hedsbaserede tankegang, ’hårdt mod hårdt’-filosofien (’penal populism’), rehabiliteringsprincippet, og udpresningsmetoden – der hver især kan have en helt afgørende betydning for, hvordan fængselspraksis udformes,

og hvordan man som indespærret oplever sit fængselsophold. Jeg vil gennemgå hvert enkelt princip i et historisk perspektiv, hvorefter jeg vil gøre mig nogle korte overordnede betragtninger over deres indbyrdes forhold og hensigtsmæssighed.

Det er en vigtig pointe, at der her er tale om fire (mere eller mindre) bevidste og officielt italesatte måder, hvorpå man har forsøgt at retfærdiggøre og udforme frihedsberøvelse. Der findes en lang række teorier, der omhandler mulige bagvedliggende faktorer, motiver og årsager til, at brugen af fængsling spiller den væsentlige rolle, som det er tilfældet i det moderne og senmoderne samfund. Blandt de mere kendte er Michel Foucaults beskrivelse af fængslet som en disciplinerende og normaliserende institution, samt Norbert Elias inspirerede tolkninger, hvor fængslets opkomst ansues som et produkt af den såkaldte civilisationsproces (se f.eks. Smith 2003). Disse teorier vil ikke blive behandlet i nærværende artikel.

*Frihedsstraf og menneskerettigheder – fængsling uden krænkelser?*²

At indespærrede har rettigheder er historisk betragtet et relativt nyt fænomen. Godt nok fandt et opgør med tortur og dødsstraf sted under Oplysningstiden, og man tog i 1700-tallet tilløb til at formulere nye standarder for, hvordan mennesker bør behandles. I denne ånd skabte man med 1800-tallets moderne fængselsvæsen bedre straffeanstalter for så vidt, at de sanitære forhold, opvarmningen og bispisningen generelt blev bedre, end det var tilfældet i tidligere tiders tugthuse. Til gengæld dannede de nye fængselsprincipper udgangspunkt for en stærkt intensiveret form for social kontrol, der ikke nødvendigvis var en behagelig oplevelse for de indespærrede. I juridisk henseende tildelte man almindeligvis heller ikke de indsatte egentlige rettigheder, og de var derfor i meget vid udstrækning overladt til fængselspersonalets og især ledelsens forgodtbefindende.

Den amerikanske historie på området er et godt eksempel. Her herskede den såkaldte 'hands off' doktrin ved domstolene helt frem til 1970'erne, ifølge hvilken de amerikanske dommere i meget vid udstrækning afholdt sig fra indblanding i fængselsmæssige forhold (Morris 1998: 219). Baggrunden for denne doktrin kan bl.a. findes i en dom fra delstaten Virginia, hvor man i 1871 fastslog, at en dømt og indespærret forbryder var at betragte som 'civilly dead' og hans ejendom skulle administreres som en død mands. Fanger var dermed at regne for "slaves of the State" (Ruffin v. Commonwealth 1871, Engbo 2003: 285 og Jackson 1983: 82). Fængslede havde ikke nogle rettigheder, og som følge deraf var indsatte i straffeanstalterne overladt "to the unchecked power of their administrators" (Rotman 1998: 171).

I 1960-70'erne satte en reformproces imidlertid i gang, og fængsledes rettigheder blev gradvist stadfæstet i en række domsafsigelser. Der var tale om en international udvikling, og i den vestlige verden blev det i større eller mindre udstrækning anerkendt, at almindelige borgerlige rettigheder ikke pr. automatik ophørte, når den dømte passerede fængselsmuren og blev strafafsoner.³ I 1974 erklærede den amerikanske højesteret, at der ikke "er trukket et jerntæppe ned mellem Forfatningen og dette lands fængsler" (Wolff v. McDonnell 1974). Fængsledes rettigheder blev understreget endnu tydeligere i en Canadisk dom fra 1969, ifølge hvilken "en indsat i en institution fortsat har de samme borgerlige rettigheder som en almindelig person, undtagen de rettigheder der er taget fra ham eller gjort indgrib i som følge af den lovlige fængsling" (Engbo 2003: 286). Samme princip blev fremhævet af en engelsk domstol, der i 1983 formulerede det således: "I henhold til engelsk ret har en dømt person på trods af sin fængsling fortsat alle sine borgerlige rettigheder, undtagen de rettigheder der udtrykkeligt eller som en nødvendig implikation er taget fra ham" (Raymond v. Honey 1983).

Hvad de forskellige domstole således formulerede, var i virkeligheden en af hovedbestanddelene i det, vi i dag kan kalde det menneskeretlige udgangspunkt for at anskue frihedsstraf og indespærring – dvs. at man som fængslet kun må begrænses i sine rettigheder i den udstrækning frihedsberøvelsen i sig selv medfører sådanne begrænsninger. Et princip der bygger på den filosofi, at alle mennesker – også de frihedsberøvede – skal behandles med respekt for deres menneskelige værdighed. Det er naturligvis idealer, der kan spores længere tilbage i historien, men de blev stadfæstet i de menneskeretlige konventioner og regelsæt, der begyndte at tage form efter Den anden Verdenskrig. Vedtagelsen af Verdenserklæringen om menneskerettigheder fandt sted i 1948, og siden fulgte bl.a. Konvention om de borgerlige og politiske rettigheder i 1966 (trådte i kraft 1976), samt Torturkonvention fra 1984 (trådte i kraft 1987) – to af de konventioner, der har størst betydning på fængselsområdet. Det egentlige gennembrud i form af juridisk bindende konventioner kom således i 1960-70'erne – samtidig med at en række nationale domstole for alvor begyndte at anerkende de fængsledes rettigheder. Allerede i 1955 vedtog man også FN's fængselsregler, der dog ikke er et juridisk bindende dokument, men ikke desto mindre samlede en række helt grundlæggende principper for, hvordan fængslede bør behandles uden, at der finder brud på menneskerettighederne sted.

Men selvom de menneskeretlige principper i form af Verdenserklæringen og FN's fængselsregler kan spores tilbage til 1940-50'erne, så var der stadig lang vej til egentlig implementering. I Europæisk regi fik man en bindende konvention, Den Europæiske Menneskeretskonvention (EMRK), allerede i

1953 og endog en tilhørende menneskeretsdomstol, der i væsentlig grad skulle kunne styrke gennemførelsen af de menneskeretlige standarder. Men i domstolens første 30 år afsagde den kun 72 domme, hvoraf ca. 15 omhandlede fængsler (Smit og Snacken: 10). Endvidere anlagde domstolen og den såkaldte kommission, der vurderede langt de fleste sager, en meget tilbageholdende og konservativ tolkning i en række fængselsager og var tilbøjelig til at regne en række krænkelser som en naturlig følge af fængslingen og de såkaldte ”implied limitations”, der deraf fulgte i den indsattes rettigheder (Smit og Snacken: 10). Dette begyndte dog at ændre sig samtidig med det netop beskrevne retlige opbrud i 1960-70’erne. I sagen *Golder v. United Kingdom* fra 1975 tog Menneskeretsdomstolen et af de første skridt i en mere progressiv retning på fængselsområdet ved at fastslå, at fængslede grundlæggende havde de samme rettigheder som andre borgere (Smit og Snacken: 11).

Et af de mest basale menneskeretlige udgangspunkter for at anskue fængselspraksis er formuleret i artikel 10 i FN’s konvention om borgerlige og politiske rettigheder: ”Alle, der berøves deres frihed, skal behandles human og med respekt for menneskets naturlige værdighed”. I artikel 10(3) anførte man ligefrem en formålsparagraf for brugen af frihedsberøvelse: ”Straffesystemet skal omfatte en fangebehandling, hvis vigtigste formål skal være fangernes forbedring og resocialisering”. At man havde et så stærkt fokus på resocialisering i denne konvention hænger uden tvivl sammen med, at behandlingsideologien – troen på at man kunne forbedre og resocialisere kriminelle via deres fængselsophold – toppede internationalt i 1950-60’erne. Som jeg skal vende tilbage til, så brød denne ideologi dog (foreløbigt og delvist) sammen i 1970’erne og er ikke siden udtrykt så stærkt i menneskeretlige konventioner. I stedet har man bevæget sig i retning af det ovennævnte princip om, at man som fængslet ikke må opleve yderligere begrænsninger i sine rettigheder, end hvad der følger naturligt af frihedsberøvelsen i sig selv. Dette er f.eks. formuleret af FN’s Menneskeretskomite, der løbende tolker den internationale Konvention om de borgerlige og politiske rettigheder. I en kommentar til konventionen fra 1992 har Menneskeretskomiteen således anført følgende:

”Derfor må personer, der er blevet berøvet deres frihed, ikke udsættes for behandling, der er i strid med artikel 7, herunder medicinske eller videnskabelige eksperimenter, og de må heller ikke udsættes for andre trængsler eller begrænsninger, end hvad der følger af frihedsberøvelsen; respekten for sådanne personers værdighed skal garanteres på lige fod med respekten for frie personers værdighed. Personer der er blevet berøvet deres frihed har stadig alle konventionens rettigheder, dog under hensyn til de restriktioner, der er uundgåelige i et aflukket miljø”. (HRC: General Comment No. 21 [44]).

Der er altså tale om en rettighedsbaseret indfaldsvinkel til enhver form for frihedsberøvelse. Principielt set har man også i Danmark valgt at læne sig op ad den rettighedsbaserede tankegang, idet man i 1973 indførte det såkaldte 'normaliseringsprincip' eller 'normalitetshensyn' i den danske kriminalforsorg. Normaliseringsprincippet foreskriver, at de "indsatte har adgang til at udøve deres almindelige borgerlige rettigheder i det omfang frihedsberøvelsen ikke i sig selv afskærer dem herfra" og i den aktuelle lov om straffuldbyrdelse fastslår man, at "der under fuldbyrdelsen af straf ikke må pålægges en person andre begrænsninger i tilværelsen end sådanne, der er fastsat ved lov eller er en følge af selve straffen" (Engbo 2005: 21, 29 og 44).⁴ Som jeg skal vende tilbage til senere forhindrer denne principielle tilgang imidlertid ikke, at der sniger sig rent pønale hensyn – der opprioriterer straffeelementet – ind i dansk fængselspraksis og straffuldbyrdelse (Engbo 2003: 299). Den engelske fængselsekspert Andrew Coyle er også opmærksom på denne problematik og konkluderer sammenfattende om det rettighedsbaserede princip: "Selvom dette er udmærket som princip, er der stadig meget plads til fortolkning af hvilke rettigheder, der 'udtrykkeligt eller grundet nødvendige implikationer' gøres indgreb i ved fængsling" (Coyle 2005b: 13). I forlængelse heraf bør man også pointere, at der ofte er en tendens til at opfatte menneskerettighederne som noget, der måske nok kan begrænse udmøntningen af fængselspraksis i en række henseender, men ikke bør eller kan danne udgangspunkt for at tænke straffuldbyrdelse i det hele taget. Er det tilfældet, så kan man ikke tale om, at man har realiseret en egentlig rettighedsbaseret tankegang.

Der er da heller ikke tvivl om, at det er meget afhængigt af nation, tid og sted, hvorvidt den menneskeretlige og rettighedsbaserede tanke efterlevs i praksis. Det er ikke unormalt at politikere og meningsdannere gør hvad de kan, for at skrue op for frihedsstraffens intensitet via hårdere fængselsregimer og ekstra begrænsninger i de indsattes rettigheder. Dette forhold er et barn af et af de andre særdeles aktuelle udgangspunkter for at anskue straf og fængselspraksis: Den hævnorienterede 'hårdt mod hårdt'-filosofi – den såkaldte 'penal populism'.

'Penal populism' – hårdere straf via hårdere fængsling

Overfor den rettighedsbaserede tankegang kan man stille ønsket om at benytte fængsling ikke blot som en straf i sig selv, men som et middel til at forstærke straffen og dermed samfundets hævn over lovbrøderen. I juridiske termer kan man tale om, at man ønsker at vægte såkaldte pønale hensyn i straffuldbyrdelsen. I praksis lever disse to indfaldsvinkler i en række samfund side om side, men den hævnorienterede tankegang kan let komme til at udfordre og udhule

det rettighedsbaserede princip, hvis den appliceres direkte på afsoningsformen og fængslingspraksis i det hele taget. Endelig kan man naturligvis helt og aldeles vælge at se bort fra fængsledes eventuelle rettigheder og udelukkende prioritere straffens hårdhed og virkning.

Det er dog vigtigt at skelne mellem en traditionel hævnorienteret begrundelse for det at straffe og den aktuelle straffepolitiske bølge, der betegnes som 'penal populism' og udover at omsætte hævnen i uforholdsmæssigt lange straffe også kan sætte et markant repressivt aftryk på selve fængselsregimet. Sagt på en anden måde, så er der f.eks. intet i vejen for, at man på traditionel vis begrundet det at straffe, samt selve strafudmålingen, hævnorienteret og samtidig vælger et rettighedsbaseret udgangspunkt for selve straffuldbyrdelsen og dermed fængselspraksis. Som formuleret af Smit og Snacken: "Hvis frihedsstraffens begrundelse er hævn, så betyder det på ingen måde, at straffuldbyrdelsen bør føre til et mere repressivt fængselsregime end hvad der ligger i at man mister sin bevægelsesfrihed" (Smit og Snacken 2009: 81). Men indenfor rammerne af 'penal populism' får hævnmotivet en langt bredere indflydelse og kan f.eks. være med til at styre fængselspraksis, hvorved der opstår konflikter mellem de to principper.

Meget overordnet betragtet kan man anføre, at et ønske om at skabe afsoningsforhold, der intensiverer straffeelementet, altid har præget fængslets historie – men i større eller mindre udstrækning. Da ideologien bag det moderne fængselsvæsen begyndte at bryde igennem fra 1770'erne, fandt sit institutionelle udtryk i 1820'erne, og fortsatte med at stå højt på den internationale dagsorden til midt i 1800-tallet, så stod ønsket om at rehabilitere kriminelle stærkt, men i reglen ikke så meget på bekostning af et straffeelement, snarere i samklang hermed. Både forbedring og afskrækkelse var i den forstand en væsentlig del af de nye fængselsregimer (Smith 2003a: 91). I England bevægede man sig senere i 1800-tallet bort fra forbedringstanken og søgte at gøre afsoningen hårdere, f.eks. ved at indføre trædemøller, der blev installeret i en række anstalter. Fra 1890'erne og fremefter begyndte man igen at tale mere om resocialisering.

Sammenfattende kan man anskue historien på dette område som en form for kontinuerlig bølgegang. I lyset af den betragtning er der næppe tvivl om, at vi i international forstand p.t. befinder os på vej opad mod en bølgetop, der forhåbentlig ikke er for langt borte. Det er således almindeligt anerkendt, at en hævnorienteret straffepolitisk tendens er skyllet henover den vestlige verden indenfor de sidste årtier. Der er indenfor kriminologien endvidere generel enighed om, at denne straffepolitik i vid udstrækning er populistisk, baseret på en forsimplet opfattelse af borgernes retsfølelse og uden nærmere interesse for de langsigtede samfundsmæssige og økonomiske konsekvenser af den

valgte politik. Dette straffepolitiske fænomen er blevet beskrevet som en ny 'culture of control' og har bl.a. fået termen 'populist punitiveness', samt 'penal populism', hvor sidstnævnte nu er almindelig anvendt (Garland 2001; Pratt 2007: 2). Centrale elementer i denne politik er begreber som 'nultolerance' og 'retsfølelse', der anvendes i sammenhæng med en konsekvent opdeling af aktører i ofre og kriminelle, uanset at de to grupper i realiteten overlapper en del med hinanden. Resultatet er en søgen mod mere og hårdere straf. En række andre begreber og ressourcer såsom kriminologisk ekspertise, retssikkerhed og fangers rettigheder er derimod ikke plusord indenfor rammerne af denne retspolitiske trend. Resultatet er, at man flere steder i verden sender folk i fængsel som aldrig før. Årsagen er i reglen ikke udsving i kriminalitetsudviklingen, men derimod netop en hævnorienteret straffepolitik. Det store foregangsland på området er USA, hvor fangebefolkningen begyndte at stige markant allerede sidst i 1970'erne – en stigning der først er begyndt at stagnere for nylig og det på et hidtil uset højt niveau. Mere end to millioner sidder nu fængslet i USA. Målt i forhold til indbyggertal er 'den frie verdens leder' dermed alle tiders førende fængselsnation. I relative tal er det kun Rusland, der kommer i nærheden af den amerikanske fængselsrate. I USA sad 2,293,157 borgere fængslet d. 31. december 2007, hvilket svarer til 756 pr. 100.000 indbyggere, mens der i Rusland sad 891,738 borgere fængslet d. 1. november 2008, hvilket svarer til 629 pr. 100.000 indbyggere.⁵ 'Den store indespærring', der ifølge Michel Foucault fandt sted i 16-1700-tallets Europa, falmer i sammenligning med de aktuelle tal.

Fra først i 1990'erne begyndte en række vesteuropæiske nationer også at følge trop, og i England har man siden 1992 haft en vækst i fangebefolkningen i nærheden af 90 %, mens man i Holland og Spanien har mere end fordoblet antallet af indespærrede. I relative tal ligger man dog stadig væsentligt under indespærringsraten i USA og Rusland, men stigningerne er under alle omstændigheder voldsomme.⁶ Samtidig har ny lovgivning i både USA og Europa udfordret traditionelle retsprincipper og herunder ikke mindst borgernes retssikkerhed. Et eksempel er de såkaldte 'three strikes and you are out'-love, der er gennemført i en række amerikanske stater og særligt er slået igennem i Californien. Der er tale om en form for lovgivning, der bryder afgørende med det såkaldte proportionalitetsprincip, der skal sikre en hvis overensstemmelse mellem den begåede forbrydelse og den idømte straf. I 1990'erne fik en 53-årig borger i Californien f.eks. en dom på 25 år til livstid for at have svindlet med en tilbagebetalingsblanket i et stormagasin og derved søgt at snyde sig til 161 \$. En herre, der røvede et supermarked i Iowa fik livstid plus fem år, for sin fjerde voldelige forbrydelse (han og hans kumpaner medbragte våben men benyttede dem ikke) (Shichor og Sechrest 1996: 269). Samtidig har amerikansk

lovgivning midt i 1990'erne medført, at det nu er sværere for fængslede at forfægte deres rettigheder ved domstolene (Jacobs 2004: 185). Det er ligeledes velkendt, hvordan de seneste års anti-terror-lovgivning har udfordret retssikkerheden i store dele af verden, bl.a. ved at tildele staterne øgede beføjelser til at kontrollere og overvåge deres borgere. De nye initiativer til terrorbekæmpelse er naturligvis ikke udløbere af den hævnorienterede straffepolitik, men af den sikkerhedspolitiske tænkning, der er vokset frem af efterdønningerne fra d. 11. september 2001. 'Penal populism' og den såkaldte 'war on terror' lader imidlertid til at understøtte hinanden udmærket, når de mødes i det retspolitiske felt. Netop borgernes retssikkerhed har det med at blive udfordret indenfor rammerne af begge tendenser.

Nogle vil gerne opfatte de senere års straffepolitiske udvikling som højreorienteret, men det er ikke korrekt.⁷ Der er tale om et tværpolitisk fænomen. I USA har både republikanere og demokrater stået fast på 'tough on crime' politikken i en årrække. Bill Clinton proklamerede i 1994: "I can be nicked on a lot, but no one can say I'm soft on crime" (Tonry 2004: 8). I England var det ikke under Thatcher, men under Tony Blairs 'New labour', at en omfattende stigning i fangebefolkningen tog fart. Herhjemme begyndte de nye straffepolitiske tendenser tilsvarende at slå igennem under en Socialdemokratisk ledet regering.

Den nye hævnorienterede straffepolitik har i en række henseender ført til en styrkelse af de pønale hensyn i straffuldbyrdelsen – noget man flere steder har valgt at gøre med henvisning til den såkaldte retsfølelse. Dette kommer f.eks. til udtryk ved konstruktionen af stadig mere restriktive og barske fængselsregimer, der tilegnes en gruppe af angiveligt særligt farlige og besværlige indsatte. Et eksempel er de amerikanske supermax-fængsler. En form for højteknologiske isolationsfængsler, der officielt præsenteres som havende en opdragende effekt, men som forskningen viser med al tydelighed er et produkt af den følelsesorienterede 'tough on crime' bølge. Som beskrevet af det amerikanske National Institute of Corrections (NIC), så repræsenterer supermax-fængslerne 'a state of mind' og retter sig ikke i første omgang mod de indsatte og fængselssystemet i sig selv, men snarere mod offentligheden og dennes opfattelse af straffepolitik. Supermax fængslerne er på den måde blevet "political symbols of how 'tough' a jurisdiction has become" (Riveland 1999: 5). Der er med andre ord tale om en form for fængsling, hvor man søger at maksimere straffens hårdhed i et forsøg på at stille de frie samfundsborgere tilfreds.

I Danmark begyndte man at mærke de nye tendenser sidst i 1990'erne. Under den Socialdemokratisk ledede regering vedtoges såkaldte voldspakker i 1994 og 1997 og flere straffeskærpelser fulgte i 2002 og 2004 under den nuværende regering. De politiske begrundelser for de danske straffeskærpelser ligger i vid

udstrækning indenfor 'penal populism'-traditionen og har ikke mindst bestået i henvisninger til befolkningens såkaldte retsfølelse (Ryberg 2006: 10). Med tidligere Justitsminister Lene Espersens ord: "Forbrydelser mod personer er langt alvorligere end forbrydelser mod penge. Overgreb mod et andet menneske er nemlig en forbrydelse mod det helt fundamentale i vores samfund: respekten for det enkelte menneske. Derfor var en af mine første gerninger som justitsminister at fremsætte en pakke, der indeholder en række markante forslag om skærpede straffe for bl.a. vold og voldtægt. På den måde markerer vi, at samfundet tager afstand fra personfarlig kriminalitet. Lovforslaget er således først og fremmest båret af hensynet til ofrene og befolkningens retsfølelse."⁸

I argumentationen for straffeskærpelser synes følelsesmæssige hensyn at veje tungere end spørgsmålet om straffens virkning.⁹ Denne tendens til 'emotionalisering af retspolitikken' stemmer fint overens med flere politikeres forsøg på at umyndiggøre den faglige kritik af den hævnorienterede straffepolitik (Rosén 2005: 14). Pointen er, at man har søgt at imødegå den faglige kritik, dels ved at udstille eksperterne som smagsdommere, dels at ved at flytte straffepolitikens rationale væk fra det kriminologiske og juridisk faglige felt og hen imod et 'folkeligt' og holdningspræget felt. Det er et typisk træk ved 'penal populism' retorikken, som den ikke mindst kendes fra USA. På den led kan eksperters udtalelser neutraliseres, da de i så fald principielt set ikke er væsentligere end enhver form for lægmands mening eller holdning – og når det kommer til sidstnævnte har flere politikere gentagne gange påstået at sidde med kortene på hånden. Af et interview med daværende Justitsminister Lene Espersen i 2002 fremgik det således, at hun "styrer med sin indre sans for retfærdighed", hvilken hun "efter eget udsagn deler med den helt almindelige befolkning". For ministeren var hårdere straffe det naturlige resultat af denne holdning, mens kriminologernes fokus på straffens virkning var mindre væsentlig (Smith 2003b, Rosén 2005: 14 og DJØF-bladet nr. 7 2002). Man må nærmest forstå det således, at videnskaben ikke bør gøre indsigelser, da Justitsministeren angiveligt samlede folkets retspolitiske vilje i sin lederskikkelse. På den måde kan et rent holdningsmæssigt politisk ønske træde foran alle andre principielle og faktuelle hensyn. På lignende facon portrætterede Pia Kjærsgaard i juni 2003 sig selv som befolkningens forsvarer i kampen mod både de kriminelle og kriminalitetseksperterne. For Kjærsgaard var "det afgørende, at alle danskere kan færdes i tryghed", men desværre var Danmark "et samfund under nedbrydning", hvor "indvandrerbander og rockere" skabte "utryghed, vold og terror". Løsningen var ifølge Kjærsgaard først og fremmest at straffe voldsmænd hårdere og hjælpe ofrene. "Men lur mig", advarede Kjærsgaard afslutningsvis, "om ikke den sædvanlige garde af

kriminalitets eksperter snart kommer rendende med deres statistikker – i et forsøg på at bagatellisere problemerne og lulle justitsministeren i søvn. Men vi er mange, der for længst har droppet statistikkerne, vi behøver blot at kigge ud af vinduet, at færdes på gaden eller læse aviser og se tv for at konstatere, at den er helt gal. Den går bare ikke længere. Vi vil simpelthen ikke finde os i det mere” (Kjærsgaard 2003).

En andet interessant kendetegn ved meget af den aktuelle straffepolitiske retorik er måden, hvorpå den har været præget af en form for karikeret macho-jargon. Den maskuline tone og stil har uden tvivl skulle signalere handling, holdninger og autoritet, frem for f.eks. forsigtighed, overdreven eftertanke og verdensfjernt ekspertsnak. Det grundlæggende budskab har været, at nu ville man ikke finde sig i mere (som i Kjærsgaards indlæg ovenfor), og derfor skulle der handles (og ikke f.eks. diskuteres). Dette macho-element er også fremtrædende i den hævnorienterede straffepolitikens nøgleord: ’Three strikes and you are out’, ’supermax’, ’scared straight’, ’boot camps’, ’zero-tolerance’, ’hårdt mod hårdt’, ’noget for noget’ osv.

Som et naturligt led i processen i retning af ’penal populism’ er fagkundskaben til dels kørt ud på et sidespor. F.eks. er man i stigende grad begyndt at lovgive uden om Straffelovrådet og undgår også gerne lovforberedende kommissioner, på trods af, at ”straffeloven i disse år ændres langt hyppigere end i nogen anden tidligere periode” (Greve 2004: 298). Hurtige politiske ’løsninger’ styres således i flere tilfælde uden om den tilgængelige ekspertviden. Politikerne blander sig ikke desto mindre i langt højere grad i dagligdagen i fængslerne. Selv detaljer som hvilken slags håndvægte de indsatte har adgang til er blevet genstand for politiske diskussioner og beslutninger. Endvidere har man over en årrække indskrænket de fængslede ytringsfrihed, og man er interessant nok havnet i en situation, hvor dette kan ske med henvisning til retsfølelsen (Engbo 2001). Det vil med andre ord sige, at danske (fængslede) borgers ytringsfrihed kan begrænses med henvisning til andres følelser (Smith 2007b). Ifølge fængselsinspektør Bodil Phillip har der i begyndelsen af dette årtusinde fundet et decideret regimeskifte sted i de danske fængsler som følge af den nye straffepolitiske linje (jf. foredrag afholdt af Bodil Phillip ved høring på Christiansborg om straf og fængsler, d. 16. maj 2006). Denne udvikling har været led i en bredere retspolitisk udvikling, hvor gamle principper har stået for skud. Allerede i 1997 var netop danskernes retssikkerhed ifølge Birte Rønn Hornbech blevet ”svækket i utålelig grad” og vores retskultur var simpelthen i forfald (Hornbech 1997: 9). I forbindelse med debat om ny lovgivning til bekæmpelse af rockerkriminalitet anførte Professor Eva Smith i 2003, at der var tale ”om et skred i helt fundamentale retsprincipper” (E. Smith 2003). I 2004 gennemgik Vagn Greve en række af tidens straffepolitiske tendenser og

konstaterede, ”hvorledes udviklingen i de senere år er gået bort fra retsstaten og henimod politistaten” (Greve 2004: 309).

Som det tydeligt signaleres med den slags advarsler, så er en række basale retsstatslige principper og traditioner blevet udfordret indenfor de senere år. Den danske fangebefolkning har også været stigende i samme periode. De første fem år af dette årtusinde udvidede man i Danmark fængselskapaciteten med 472 pladser, og kunne officielt huse i alt 4149 fanger i 2005. Heraf tilhørte 176 nye pladser den meget dyre kategori ’lukkede’ fængselspladser, med en pris på 1.708 kr. pr. fangedag i 2005.¹⁰ I samme periode har man haft en meget høj belægningsprocent i de danske fængsler. I de sidste par år er fangetallet dog faldet igen. I 2007 var det gennemsnitlige belæg på 3.646 indsatte, mens det i 2006 lå på 3.932 indsatte og toppede i 2005 med 4.041 indsatte. Tilbage i 2001 var det gennemsnitlige belæg på 3.563 indsatte og steg derefter hvert år frem til 2005.¹¹ Det er dog stadig uklart i hvilken udstrækning det seneste fald i antallet af indsatte eventuelt er et midlertidigt produkt af politi- og domstolsreformen.

Mens de økonomiske argumenter gerne fylder meget i velfærdspolitiske diskussioner om børnehaver, skoler og hospitalsventelister, så har de været forbløffende fraværende på straffeområdet, hvor man med rund hånd har tilført ressourcer til at skabe fængselspladser. Dette på trods af, at den ofte markante vækst i de nationale fangepopulationer i reglen ikke kan forklares med en øget kriminalitet og et deraf afledt ’behov’ for mere straf. At man – i hvert fald i en periode – har sendt flere i fængsel end tidligere er i den forstand en ren politisk beslutning, der er ført ud i livet hovedsagligt via strafskærper og straf-felovgivning. Andre årsager kan dog også spille ind. Der foreligger ikke nogen nøjere videnskabelig undersøgelse af, hvorfor den danske fængselspopulation har været inde i en stigning, men særligt tre faktorer forekommer væsentlige:

- Folketingets vedtagelse af strafskærper.¹²
- Afviklingen af den såkaldte ’venterkø’ (dømte borgere der venter på afsøning af frihedsstraf).
- En gradvis men markant tendens til at udsætte prøveløsladelse til efter 2/3 afsøning.¹³

Særligt de to første årsager er direkte politisk bestemte, mens sidstnævnte bunder i stramninger i prøveløsladelsesinstituttet, der også har at gøre med Kriminalforsorgens administrative praksis (Tokkesdal og Lund 2004: 31). Hvorom alt er, så er der ikke tvivl om, at den aktuelle hævnorienterede straffepolitiske diskurs også har berørt Danmark, hvilket har påvirket udviklingen i den danske retspolitik og straffepraktis.

*Rehabilitering – fængslet som moralsk hospital*¹⁴

Et helt tredje hensyn, der på forskellige måder kan kombineres med de to foregående, kan være ønsket om at rehabilitere de kriminelle, der qua deres straf er blevet frihedsberøvede. Denne forestilling om forbedrende fængsler har på godt og ondt knyttet sig til frihedsstraffens historie især de foregående hen ved 200 år.¹⁵

Siden sidst i 1700-tallet har forestillinger om forbedring af kriminelle gået hånd i hånd med den almindelige videnskabelige optimisme, sociale ingeniørkunst og tro på fornuftens uanede muligheder, der fulgte i kølvandet på oplysningstidens gennembrud. Forsøgene på at rehabilitere forbrydere har derfor først og fremmest knyttet sig til fængslet som institution – særligt fra og med det moderne fængselsvæsens institutionelle gennembrud i 1820-30'erne. De oprindelige moderne fængsler byggede på et isolationsprincip, hvor tanken var, at de indsatte skulle forbedres ved, at al moralsk dårlig indflydelse blev skåret bort, mens en intern religiøs renselsesproces iværksattes i den enkelte indsatte. Ifølge den 2. rapport fra 1831 fra det berømte amerikanske Cherry Hill fængsel, der lagde navn til den såkaldte Pennsylvania-model, var målet med det dertil knyttede isolationsregime helt konkret, at ”vende fangens tanker indad mod ham selv og lære ham, hvordan han bør tænke” (Pennsylvania prison, 2. report 183, her citeret fra Boston 1831: 70). Som den engelske fængselsreformatør William Crawford formulerede det, så havde en indsat i et Pennsylvania-model fængsel ”no companion but his thoughts”, og det var ved at bevæge og påvirke disse, at rehabiliteringen skulle gennemføres (Smith 2003a: 92). Ifølge Hans Vilhelm Kaalund, fængselslærer i Vridsløselille forbedringshus, så var hans arbejdsplads, der åbnede 1859, simpelthen et ”moralsk hospital” (Smith 2003a: 21). Det var i hvert fald filosofien, at de fordærvede forbrydere skulle kunne forlade anstalten som gode sunde samfundsborgere. De indsatte skulle med andre ord ikke blot afsone straf i fængslerne, de skulle også kureres for deres kriminelle tilbøjeligheder.

Fra 1860'erne og fremefter begyndte det moderne fængselsvæsen og den dertil knyttede forbedringstanke imidlertid at komme i krise. Mange steder førte dette dog ikke til, at man opgav rehabiliteringsforsøgene, men man indførte gradvist nye metoder. Fra 1890'erne og i en periode satte England dagsordenen på dette område ikke mindst qua den engelske Gladstone komite, der blev nedsat i 1895. Det engelske fængselsystem var i årene forinden blevet udsat for en voldsom kritik, og komiteen tog da også afstand fra den rent straffeorienterede linje, og proklamerede med stor selvsikkerhed ’the plain fact’, at forbrydere kunne reformeres (Garland 2001a: 64 og 174). Herefter fulgte en periode frem til første verdenskrig, hvor vejen banedes for en ny fængselspraksis og nye behandlingsformer (Garland 2001a). Et eksempel

på en behandlingspraksis, der voksede frem i perioden, var ungdomsfængslet. I England var det netop Gladstone komiteen – og ikke mindst Herbert Gladstone selv – der banede vejen på dette område. Resultatet blev de såkaldte 'Borstals', der udgjorde et længevarende institutionsophold og behandlingsalternativ til det traditionelle fængsel og blev en rollemodel der dannede forbillede i udlandet.

I Danmark havde man allerede i 1830'erne forsøgt sig med en række mindre opdragelsesanstalter for unge problembørn, mens Vridsløselille fra 1859 husede mindreårige forbrydere, der skulle forbedres (Smith 2003a: 122 og 194). I 1890'erne begyndte man imidlertid at lege med tanken om et særfængsel for unge forbrydere (Nielsen 2002: 34). Dette førte – inspireret af de engelske Borstals – fra 1913 til særligt forbedringshus-arbejde for unge fanger i det nyåbnede Nyborg fængsel, og senere til indvielsen af det første egentlige danske ungdomsfængsel, Søbysøgård, i 1933 (Nielsen 2002: 55 og 83). Men ungdomsfængslet stod ikke alene og blev efter den danske straffelovsændring i 1930 suppleret af psykopatforvaring for psykisk afvigende forbrydere, sikkerhedsforvaring af særligt farlige kriminelle og særbehandling af alkoholikere – alt sammen et udtryk for, at man ikke bare i teorien men også i praksis bevægede sig fra en generalpræventiv til en specialpræventiv indretning af strafsystemet (Andersen 1992).

Forbedringstanken levede videre efter Den anden Verdenskrig. I Frankrig søgte man efter 1945 at humanisere sine fængsler og muliggøre fangernes forbedring, og den såkaldte 'Social Defence movement' satte rehabilitering på dagsordenen i international sammenhæng (O'Brien 1998: 195). Filosofien lå her i direkte forlængelse af den individualiserede behandlingsideologi, der slog igennem omkring århundredeskiftet. I de skandinaviske lande fortsatte den samme strategi, og i det hele taget forekommer det rimeligt at antage, at rehabiliteringstanken toppede internationalt i efterkrigsårene. I 1963 udtrykte direktøren for den svenske 'Fångvårdsstyrelse' periodens behandlingsoptimisme ved at beskrive en fremtidig rehabiliteringspraksis, hvor fængslerne nærmest var et led i en form for hospitalslignende sundhedsvirksomhed (Nilsson 2003: 3). Fængslet skulle med andre ord kurere forbryderens patologiske adfærd, præcis som et hospital helbreder syge. I sidste instans var forbryderens hjerne, tanker og opførsel målet for denne indsats. "*Den indespærrede bevidsthed SKAL forstås, hvis rehabilitering skal blive en succes*", forklarede en canadisk fængselspsykiater i 1969 (Scott 1969: 5).

I 1970'erne brød troen på rehabiliteringen dog sammen, og i løbet af ganske få år nåede flertallet til enighed om, at "ingenting virkede" (Garland 2001b: 58). Der var tilsyneladende tale om et spektakulært nederlag for hele den moderne kriminalitetsopfattelse. Men behandlingstanken er særligt siden

1990'erne vendt tilbage igen. Ikke mindst i form af de såkaldte kognitive behandlingsprogrammer, der mener at finde kriminalitetens årsager i forbryderens uhensigtsmæssige tankegang og mangel på sociale færdigheder. En ny litteratur om rehabilitering i fængsler, der går under betegnelsen 'what works' (i modsætning til 'nothing works'), har særligt indenfor de to sidste årtier dannet skole. 'What works' forskningen påstår at identificere en klar – om end ganske begrænset – effekt af en række behandlingsprogrammer. Denne nye trend i forskningen er ikke mindst blevet drevet frem af de såkaldte meta-analyser, der bl.a. har været i stand til at påvise (mindre) behandlingseffekter ved samlede gennemgange af store mængder data fra en lang række studier (Kvyvsgaard 2005: 163).

Forsøg på at forbedre kriminelle indenfor fængselsmurene kan således endnu en gang – ligesom før 1970'erne - søge støtte i en videnskabelig litteratur. Aktuelle behandlingstiltag i straffeanstalter rundt omkring i verden har naturligvis forskellige udgangspunkter, men der er næppe tvivl om, at de kognitive programmer udgør en slags spydspids for den genvundne tro på rehabilitering. I den Canadiske kriminalforsorg udgør en kognitiv model selve udgangspunktet for måden at tænke fangebehandling på i det hele taget (Jackson 2002: 40). Præcis som med 1800-tallets moderne fængsler handler det i sidste instans om at påvirke og ændre de fængslede måde at tænke på. Filosofien er før som nu, at kriminelle tænker på en særlig måde – på en særlig forkert måde vel og mærke: *“Mange lovovertrædere har aldrig fået lært sig kritisk ræsonneringsevne, og de fremviser en række ”tankefejl” ... [de skal derfor bl.a. lære] at udvikle et selvregulerende system, så deres samfundsvenlige adfærd ikke er afhængig af ekstern kontrol”* (Porporino 1991: 239). Kontrollen skal med andre ord internaliseres i det enkelte individ - de kriminelle skal lære at udøve selvkontrol. Afkriminaliseringen vil derefter (i teorien) ikke basere sig på autoritær kontrol (suveræn magt), men på en effektiv selvkontrol, der følger af en 'sund' tankegang. Som det hermed er antydnet, så er vore dages rehabiliteringstanke ikke uproblematisk og bør foranledige en kritisk diskussion af relationerne mellem stat, magt og individ. Alene derfor – og som det også vil fremgå nedenfor - kan man ikke nødvendigvis betragte hævnororienteret straffepolitik og rehabiliteringsprincippet som modsætninger, mens der på den anden side godt kan opstå konflikt mellem ønsket om at rehabilitere fængslede og sikre deres menneskerettigheder.

Udpresning og tortur

- fængsling og indespærring som led i en forhørsproces¹⁶

Indespærring kan også blive et værktøj, der fuldstændig uafhængigt af både pønale hensyn, rehabiliteringsønsker og principper om fængslede rettigheder

kan anvendes som udpresning for at fremtvinge tilståelser eller efterretninger. Inden for rammerne af en sådan praksis kan fængslingen let udvikle sig til decideret tortur – eller det man betegner som umenneskelig eller nedværdigende behandling. Ikke mindst fordi der inden for denne kontekst ofte kreeres særlige former for fængselsregimer, hvor indespærring anvendes sammen med andre teknikker for at udøve pression. Der er tale om en fængslingsform, som bærer på en lang tradition, hvor enhver snak om den indespærredes rettigheder ofte har måttet vige for ønsket om at frempresse tilståelser eller indsamle efterretninger. Denne brug af indespærring hænger ofte sammen med enten varetægtsfængsling eller efterretningsarbejde, hvor sidstnævnte f.eks. kan udspille sig i en krigssituation. Det afgørende er, at en eller anden form for afhøringsituation ofte vil stå i centrum og måske være den egentlige årsag til frihedsberøvelsen.

Man kan indvende, at selve indespærringen i denne sammenhæng blot er en kondition for udpresningen og ikke et led i denne i sig selv – dvs. blot en måde at opbevare den tilbageholdte på mellem tortursessionerne. Man opdagede imidlertid i løbet af 1800-tallet, hvorledes forskellige fængslingsformer i sig selv kan påvirke den indespærrede voldsomt og man udviklede i løbet af det 20. århundrede forskellige måder at manipulere fængslingssituationen på, hvilket blev anvendt direkte i forbindelse med forhørsprocesser.

Europas historie er righoldig, når det kommer til eksempler på statslig praktiseret tortur. I løbet af 1200-tallet udvikledes der således – delvis inspireret af romersk lov - en retspraksis, der lovliggjorde tortur af mistænkte forbrydere, så længe det var beordret af en domstol. Det var en praksis, der spredte sig til det meste af Europa og blev opretholdt de næste hen ved 500 år (Evans 1998: 3). Først i løbet af 1700-tallet fandt et opgør med denne form for tortur for alvor sted. Indespærringen var dog i reglen ikke en integreret del af denne praksis og havde typisk ingen anden funktion udover at tilbageholde den anklagede.

Med fremkomsten af det moderne fængselsvæsen i 1800-tallet kom indretningen af selve fængselsregimet imidlertid til at spille en langt større rolle i forsøg på at påvirke indespærrede. Det skete i takt med, at man erfarede, hvorledes forskellige fængslingsformer kunne have særdeles stor virkning på individets helbred og ikke mindst den indespærredes psykiske konstitution. Her spillede isolationsfængslingen en hovedrolle, og som citeret ovenfor mente man ad denne vej at kunne påvirke de indsattes tankeprocesser. Nøglen til succes lå her i de barske isolationsregimers åbenlyse effekt på den indsattes psyke. Her drejede det sig dog ikke om udpresning eller tortur i traditionel forstand, men som allerede beskrevet om at forbedre de indsatte.

Metoderne er imidlertid blevet forfinet op igennem historien og har fået en videnskabelig dimension særligt i tiden efter Den Anden Verdenskrig, hvor

forskellige former for indespærring, der typisk involverer sensorisk deprivation er blevet en integreret del af en udpresnings/torturpraksis. Tidligt under den kolde krig blev man i den vestlige verden således opmærksom på en tilsyneladende helt ny brug af isolationsfængsling. Det skete særligt fra og med Koreakrigen, hvor amerikanske krigsfanger gennemgik en række indoktrineringprogrammer, der bl.a. involverede brug af isolationsfængsling. I 1950'erne chokerede disse beretninger den vestlige offentlighed, sammen med historier om 'tankereform' af fængslede borgere i Kina og Sovjetunionen. I 1950 introduceredes den amerikanske journalist Edward Hunter begrebet 'hjernevask' i beskrivelsen af disse fænomener.¹⁷ Samtidig var et nyt især psykologisk forskningsområde ved at tage fart på canadiske og siden hen amerikanske og europæiske universiteter: Studiet af sensorisk deprivation (SD) og perceptuel deprivation (PD) - dvs. undersøgelser af, hvordan reduktion i mængden eller mønsteret af sansestimulation påvirker individet. I begge tilfælde – på de psykologiske fakulteter i den vestlige verden og i diverse kommunistiske fængsler og fangelejr – eksperimenterede man bl.a. med menneskets reaktion på forskellige grader af og former for isolation.

De kinesiske indoktrineringprogrammer hæftede generelt deres lid til gruppepres og isolation fra vante miljøer snarere end fysisk isolation, men i både Sovjetunionen og under Korea krigen anvendtes egentlig isolationsfængsling.¹⁸ Derudover bestod 'hjernevask' programmerne af en lang række andre teknikker, der involverede manipulation af information og miljø, samt forskellige straffe- og belønningstekniker. I Sovjetunionen udviklede KGB en standardiseret brug af isolationsfængsling i forbindelse med arrestationer og forhør af 'statens fjender'. Brugen af isolation var klart defineret som et værktøj i en afhørings- og tilståelsesproces. Tilbageholdte borgere, der enten ikke var involveret i væsentlige sager eller havde vist sig villige til at tale, blev placeret i celler sammen med andre fanger, hvoriblandt der som regel var informanter. Var ens sag derimod uløst eller vigtig, ønskede KGB yderligere information fra den tilbageholdte, eller var sagen programsat til offentlig retssag, så blev man isolationsfængslet (Hinkle and Wolff 1956: 125). Typisk var isolationsregimet meget strengt. Motion og læsning var ikke nødvendigvis tilladt, ligesom søvn uden for bestemte tidspunkter ofte blev forhindret. De tilbagevendende forhør udgjorde dermed den eneste væsentlige sociale kontakt, hvilket forhørslederen søgte at udnytte til sin fordel.

Afsløringerne af de kommunistiske metoder var uden tvivl med til at sparke yderligere liv især i den psykologiske, men også den psykiatriske og lægevidenskabelige SD og PD-forskning. I hvert fald berørte meget af denne forskning op igennem 1950-60-70'erne effekten af forskellige former for isolation, der som et element i SD og PD producerede symptomer som f.eks. hallucinatio-

ner, forvirring, apati, angst, panik, hukommelsessvigt og psykotisk opførsel hos i forvejen sunde mennesker (Brownfield 1965; Haney and Lynch 1997; Rasmussen 1973; Andersen 1992 og Smith 2006b).

I USA lod man sig hurtigt inspirere af både de kommunistiske afhørings- og indespærringsmetoder, samt af SD og PD forskningen. Det fremgår klart og tydeligt af CIA's nu offentliggjorte forhørsmanualer. I den såkaldte 'Counterintelligence Interrogation' manual fra 1963 henviste man til den kommunistiske 'hjernevask', og om forskningen i bl.a. isolationens virkninger hed det direkte, at et "af hovedformålene bag dette studie er at anvende relevante videnskabelige opdagelser i forhold til 'CI-interogation'" (KUBARK 1963: 2). Psykologiens og lægevidenskabens resultater på området indgik med andre ord direkte i CIA's arbejde. Målet med brugen af indespærring og specielt isolationsfængsling var bl.a. "at frarøve subjektet mange eller de fleste af de syns, lyde, smags, lugte og taktile fornemmelser, til hvilke han har vænnet sig." Med henvisning til bl.a. SD og PD forskningen konkluderede manualen videre, at isolationsfængsling med stor sandsynlighed kunne bruges til at skabe angst og regression hos den indespærrede, hvilket forhørslederens kunne udnytte:

I takt med at forhørslederen i subjektets tanker og forestillinger bliver forbundet med en belønning i form af mindre angst, menneskelig kontakt og meningsfuld aktivitet, og derigennem bibringer lettelse for et stigende ubehag, antager forhørslederen en velgørende rolle [...] det regressive subjekt [vil] se forhørslederen som en fader-figur. Det normale resultat vil være en styrkelse af subjektets vilje til at samarbejde. (KUBARK 1963: 90).

CIA nøjedes imidlertid ikke med at henvise til SD forskning, men sponserede også selv eksperimenter og undersøgelser, der kunne bruges i forhørssituationer. Brug af isolationsfængsling blev også omtalt i CIA's *Human Ressource Exploitation Training Manual* fra 1983. Her gjorde man det endvidere klart, at hjælp fra en psykiater kunne være nødvendig. Dels i forbindelse med forhørprocessen i det hele taget, og mere specifikt i arbejdet med de tilbageholdtes 'regression' tilrådede manualen, at "En psykiater skulle være til stede, hvis alvorlige teknikker tages i anvendelse, for at sikre fuld tilbagevenden senere" (Human Ressource Exploitation Training Manual 1983: L-17 og H-24).

CIA's indfaldsvinkel til efterrettingsområdet, som den bl.a. blev præsenteret i 1963-manualen, kan ses som et udtryk for, at forhørsteknik bevægede sig fra at være et håndværk til at være en psykologisk og lægevidenskabelig funderet praksis (Shallice 1972). En øget opmærksomhed omkring tortur i international lovgivning betød måske også, at det i stigende grad var nødvendigt, at eksperimenter med nye afhøringsmetoder. Det var da heller ikke blot CIA,

der udviklede deres praksis på området i perioden. Udover, at kommunistiske efterretningstjenester sandsynligvis arbejdede videre med deres metoder, så gjorde det samme sig gældende i England. Brugen af SD-teknikker kom i hvert fald tydeligt til udtryk i Nordirland, hvor den engelske ordensmagt tog de såkaldte 'Ulster depth interrogation techniques' i brug (Shallice 1972: 388). I Sydafrika under Apartheid anvendte man, som i Sovjetunionen, isolationsfængsling i forbindelse med varetægtsfængsling og som led i en forhørsproces – ofte i sammenhæng med forskellige former for fysiske overgreb, SD-metoder og psykologiske stress teknikker såsom søvndeprivation, bind for øjnene, fingerede henrettelser osv. (Foster 1987: 102).

Inden for de senere år er disse pressionsmetoder blevet videreudviklet på Guantanamo og over for fanger i amerikansk varetægt i Irak og Afghanistan. Den her anvendte indespærrings- og afhøringspraksis nedstammer tydeligvis fra bl.a. koldkrigs- og SD/PD-traditionen og inkluderer isolationsfængsling, søvndeprivation, lysdeprivation, temperaturmanipulation (f.eks. udsættelse for kulde), afklædning, seksuel ydmygelse, nedgørelse af religiøse symboler, fysisk vold, smertefulde stillinger ('stress positions'), udnyttelse af angst for hunde m.m. (Schlesinger m.fl. 2004: 68; Bloche and Marks 2005a; Bloche and Marks 2005b og Rose 2004: 36). Videreudviklingen af disse metoder består ikke mindst i, at læger og psykiatere er blevet direkte og systematisk inddraget i anvendelsen af disse på måder, der strider mod international lov og internationale læge-etiske standarder (Miles 2006). Ved Guantanamo og i Irak har man således oprettet såkaldte BSCT-enheder (Behavioral Science Consultation Teams), der består af bl.a. psykiatere og psykologer. BSCT'erne skal hjælpe til med at lave forhørsplaner, give feedback på anvendte forhørsteknikker og generelt effektivisere forhørspraksis (Rubenstein m.fl. 2005: 1547 og Bloche and Marks 2005b). BSCT-personale har også siddet med ved afhøringer i hvert fald ved Guantanamo, og havde indtil juni 2004 direkte adgang til de indsatte sygejournaler sammesteds. Som følge af hele pointen med BSCT-enhederne kunne de tilknyttede læger m.fl. ikke undgå, at blive direkte involveret i beslutninger om intensiteten og varigheden af den smerte, der skulle påføres indsatte. Dermed overtrådte man internationale læge-etiske principper, som de er formuleret f.eks. i Tokyo deklARATIONEN fra 1975 (Rubenstein m.fl. 2005: 1548). I forhold til fængslets og indespærringens historie har det betydet, at man har føjet et nyt kapitel til fortællingen om, hvorledes frihedsberøvelse – ikke mindst i form af isolationsfængsling – kan anvendes aktivt som led i udpresning af tilbageholdte individer. Resultatet har i vid udstrækning været, at indespærringen er blevet gjort til et aktivt element i en form for psykologisk tortur.

Modsetsningsforhold og alliancer i den retspolitiske debat

Det er væsentligt at gøre sig klart, at flere af de ovennævnte strategier og filosofier ofte vil optræde sammen i forbindelse med en given nations straffe- og fængselspolitik. Nogle gange vil de forskellige principper stå i et modsætningsfyldt forhold men ofte vil de også indgå i en række alliancer af varierende karakter. Det er eksempelvis bemærkelsesværdigt, at 'penal populism'-traditionen tilsyneladende trives fint – i hvert fald stedvist – i sammenhæng med en række mere traditionelle nytteorienterede argumenter om f.eks. resocialisering af kriminelle. Måske skyldes det, at det har været svært, for ikke at sige umuligt, at føre en videnskabelig fornuftsbaseeret argumentation for den hårde straffepolitiske linje al den stund, at omfattende forskning peger på det nyttesløse eller decideret farlige ved en sådan kurs. Men man finder da også til stadighed politiske røster, der ikke blot henviser til befolkningens retsfølelse, men søger at retfærdiggøre strengere straffe via mere almindelige kriminologiske argumenter. Da det i sommeren 2004 stod klart, at domstolene var begyndt at følge de seneste straffeskærpelser og at straffene overfor vold var blevet markant hårdere, udtalte medlem af retsudvalget for Venstre, Karsten Nonbo, f.eks.: ”Vi må så håbe, at det på længere sigt afholder folk fra at begå forbrydelserne”. På samme måde fremførte det Socialdemokratiske medlem af retsudvalget, Lissa Mathiasen, at målet med den nye lovgivning var, ”at forhindre, at folk begår ny kriminalitet” (Münter 2004). De to politikere søgte dermed at henvise til et traditionelt fagligt argument for straf – i dette tilfælde straffens mulige afskrækkende virkning i form af en såkaldt generalpræventiv effekt (straffens virkning på samtlige potentielle lovovertrædere). Politikere har ligeledes peget på den såkaldte individual- eller specialpræventive effekt (straffens virkning på de straffede selv) som en angivelig følgevirkning af de skærpede straffe. F.eks. den konservative Helge Adam Møller, der ligeledes i 2004 tillod sig at håbe, ”at gerningsmanden lærer [af de hårdere straffe for vold], at han skal ændre sin opførsel i fremtiden. Man lærer jo typisk ved at føle på sin krop, og det kommer han jo til” (se ”Politikerne om Peter Christensens sag” i Politikens netavis d. 22. september 2004).

Fælles for disse argumenter er imidlertid, at de - ligesom mange af de gængse henvisninger til retsfølelsen - fagligt set er lette at imødegå. Den kriminologiske forskning viser således, at det i reglen ikke har nogen positiv nytteeffekt, at sætte straffene op og smide flere i fængsel. Mere specifikt, så tyder undersøgelser generelt ikke på, at ændringer i straffens strengthed har en generalpræventiv effekt. En række undersøgelser viser ligeledes, at strengere straffe ikke har nogen specialpræventiv virkning, mens anden forskning peger på en decideret negativ effekt – altså større tilbagefald til kriminalitet (Kyvsgaard 1998: 206).

Befolkningens retsfølelse har derfor hele tiden været det figenblad, som en række politikere har kunnet klamre sig til uden at gøre sig sårbare overfor detaljerede fagspecifikke diskussioner. Når eksperterne er blevet mødt med retsfølelsesargumentet, har de i en vis udstrækning været henvist til at indtage principielle – frem for empirisk dokumenterede – modsatrettede standpunkter. Som når Professor i strafferet, Vagn Greve, f.eks. fastslår, at straffesystemet ikke er til ”for at give udtryk for følelser” (Ilsøe 2004). Samtidig har den faktiske forskning i den danske befolknings retsfølelse indtil for nylig hovedsagligt været af ældre karakter og eksperterne har i den forstand manglet de relevante data (Ryberg 2006: 17). Retfølelse argumentet har til gengæld været udsat for en filosofisk afprøvning, hvor det så at sige blev vejet og fundet for let som en brugbar kriminalpolitisk rettesnor (Ryberg 2006: 120; Ryberg 2007: 31).

Det betyder efter min mening ikke, at hensynet til retsfølelsen er irrelevant. En stor undersøgelse af de danske borgers retsfølelse har imidlertid direkte modsagt de senere års politik på området – og dermed den politiske tolkning af retsfølelsen, som har været dominerende indenfor de seneste år – ved at påvise, hvorledes danskernes såkaldt informerede retsfølelse pegede i retning af mildere straffe (Balvig 2006). Man kan dog argumentere for, at det stadig er både politisk muligt og videnskabeligt forsvarligt, at gøre brug af retsfølelsesargumentet ud fra Durkheim’s tidligere omtalte teori om relationen mellem straf og samfundets sociale sammenhængskraft. Men også med denne indfaldsvinkel er det naturligvis af afgørende betydning, om man tolker og udlægger borgernes retsfølelse korrekt.

Samlet set kan man sige, at eksperterne i nogen udstrækning har forsøgt at skille principperne ad – i forhold til hvordan de retspolitiske argumenter bliver fremført. Ikke desto mindre står vi med den danske retspolitiske debat og straffepolitik med et eksempel på, hvordan hævnorienterede argumenter kan flette sig sammen med kriminalpræventive forestillinger om resocialisering af kriminelle. Men det ville imidlertid være forkert blot generelt at påstå, at politikerne roder begreberne sammen. I den danske lov om straffuldbyrdelse, der jo alt andet lige fastlægger reglerne for den konkrete fængselspraksis, er der således både plads til den rettighedsbaserede tanke, vægtning af pønale hensyn, samt resocialiserings princippet i en traditionel utilitaristisk udformning (Engbo 2005: 43). I europæisk sammenhæng er der heller ingen tvivl om, at mange strafferetlige systemer på et overordnet plan bygger på en kombination af hævn og utilitarisme (Smit og Snacken 2009: 74).

De fire principper og god fængselspraksis

Set i lyset af den kraft, hvormed 'penal populism' har slået igennem i en række nationer inden for de sidste årtier, er det foruroligende, hvor let denne tendens tilsyneladende kan trives side om side med andre anskuelser omhandlende fængselsstraf, herunder ikke mindst det øgede fokus på resocialisering som vi ligeledes har været vidne til indenfor de senere år. Problemet er i denne sammenhæng, at en øget brug af fængsling kan legitimeres – om ikke videnskabeligt så retspolitisk – via en samtidig henvisning til et rehabiliteringsprincip. Logikken bliver med andre ord, at det er ok at smide flere i fængsel, så længe man blot forsøger at rehabiliterer dem. En 'logik', der fremføres uden at man forholder sig til, at kriminaliteten ikke er stigende, at udbyttet af rehabiliteringsprogrammerne i fængslerne ofte er ukendt og under alle omstændigheder begrænset, og at forskningen generelt har påvist en lang række negative virkninger af fængsling. Sidstnævnte er en af hovedårsagerne til, at den rettighedsbaserede tankegang egner sig bedre som en principiel ramme for straffuldbyrdens udformning end de tre andre hovedprincipper, som er skitseret her.

Uanset hvordan man indretter fængselspraksis, så peger omfattende forskning således i retning af, at fængslet som institutionen har skadevirkninger, der rækker langt ud over de fleste øvrige institutioners tendens til at kontrollere og negativt påvirke de individer, de huser. Som formuleret af Hans Toch, 'the grand old man' inden for den psykologiske fængselsforskning: "[...] få miljøer er mere skadelige end fængsler, og få er mere smertefulde for deres beboere" (Toch 2002: xv). Fængsler har simpelthen en tendens til at skabe grobund for umenneskelig og nedværdigende behandling og dette uden at det nødvendigvis er hensigten i udgangspunktet, hvilket er en meget vigtig pointe. Netop derfor er det af helt afgørende nødvendighed at tage udgangspunkt i den indsattes rettigheder når man formulerer en fængselspraksis. Som beskrevet af en anden af psykologiens prominente fængselsforskere, Professor Craig Haney:

Fængselsmiljøer er i sig selv stærke og potentielt skadelige situationer, hvis negative psykologiske effekter man skal tage alvorligt, evaluere omhyggeligt, regulere og kontrollere formålsrettet, og – når det er passende – forandre eller eliminere. Denne kendsgerning taler for at skabe og implementere mere realistiske og effektive retslige grænser for arten og omfanget af den fængselsssmerte, der tildeles indenfor disse institutioner. (Haney 2005: 78)

Netop fængslets væsen og karakter som institutionstype fordrer med andre ord et kontinuerligt fokus på den indsattes rettigheder, forudsat man er interesseret i at behandle mennesker ordentligt naturligvis. Dernæst er det – med denne altafgørende viden i baghovedet – naturligvis nødvendigt at anvende

frihedsstraf og indespærring med måde, og også på det punkt er den rettig-hedsbaserede tilgang nyttig, mens de tre øvrige beskrevne principper tværtimod let kan føre til en øget brug af fængsling. Det gør sig selvfølgelig særligt gældende med 'hårdt mod' tilgangen – den såkaldte 'penal populism' – men frihedsberøvelse kan også både retfærdiggøres og anvendes inden for rammerne af en rehabiliteringstankegang.

Ser man på det europæiske menneskeretlige system, så har der derimod udviklet sig et princip om, at fængsling og frihedsstraf bør anvendes som en sidste udvej. Dette er ikke mindst klart formuleret i en lang række af de anbefalinger, der igennem en længere årrække er kommet fra Europarådets Ministerkomite og som i meget klare vendinger og med udførlige praktiske anvisninger søger at mindske brugen af fængsling. Som Ministerkomiteen formulerede det i 1999: ” [...] frihedsberøvelse bør som sanktion eller tiltag anses for den sidste udvej, og bør derfor kun tages i anvendelse når lovovertrædelsens grovhed tydeligt ville gøre enhver anden sanktion eller andet tiltag helt utilstrækkeligt” (Reccomendation No. R (99) 22 of the Committee of Ministers to member states concerning Prison Overcrowding an prison population inflation). Det samme princip ligger til grund for Ministerkomiteens anbefalinger vedrørende 'consistency of sentencing', 'long-term prisoners', 'community sanctions' m.m. (Smit og Snacken 2009: 24 og 34 f.). På den måde bliver feltet fængsler og menneskerettigheder også et spørgsmål om at vælge en helt overordnet straf-fepolitisk kurs, der sikrer en både minimal og ansvarlig brug af frihedsstraf.

Men set ud fra et rettighedsperspektiv er det imidlertid ikke blot væsentligt, at begrænse brugen af fængsling, samt at beskytte og håndhæve de indsattes rettigheder. Så længe der eksisterer fængsler – og intet tyder på, at vi aktuelt helt kan undvære disse institutioner – så vil der være en stor gruppe mennesker udenfor fængslerne, der også kan lide rettighedstab pga. andres fængsling. Her tænker jeg på de pårørende til fængslede i al almindelighed og børn af fængslede i særdeleshed. I forhold til sidstnævnte er der i øjeblikket en spændende menneskeretlig udvikling i gang, hvor man så småt er begyndt at fokusere på, at en gruppe mennesker uden for fængslerne godt kan få deres rettigheder krænket pga. af forskellige fængselsforhold. Som det f.eks. blev beskrevet af en arbejdsgruppe ved en menneskeretlig konference i Strasbourg i februar 2009, så bør fængselspraksis være ”... bevidst om pligten til at beskytte og fremme barnets tarv, når familiemedlemmer er fængslede.”¹⁹

Dette er en vigtig problemstilling, der ligesom spørgsmålet om behandling af indsatte, aktualiseres i krydsfeltet mellem fængslets skadevirkninger og menneskerettighederne. Denne udvikling illustrerer samtidig, at det at advokere for en rettighedsbaseret tanke i fængselsammenhæng ikke er udtryk for en statisk position idet menneskerettighederne og tolkningen deraf er i løbende

udvikling (se f.eks. Smit og Snacken 2009: 13).

Sammenligner man de fire principielle udgangspunkter, der er skitseret i denne artikel, er der med andre ord en overordnet årsag til, at man bør henholde sig det retlighedsbaserede princip, samt tre deraf følgende retningslinjer:

A) Fængslet har som særegen institution veldokumenterede skadevirkninger, der nødvendiggør et kontinuerligt fokus på den fængslede rettigheder og de relevante menneskeretlige standarder. Deraf følger:

- 1) Fængsling bør anvendes med måde og som en sidste udvej.
- 2) Fængselsregimer bør indrettes så den fængslede rettigheder begrænses mindst muligt.
- 3) Pårørende til fængslede og ikke mindst børn af fængslede har rettigheder, der kan blive krænket i forbindelse med brugen af fængsling. Denne gruppes rettigheder kan dermed have direkte indflydelse på, hvorledes fængselspraksis kan og bør indrettes – f.eks. med hensyn til besøgsfaciliteter, kommunikationsmuligheder etc.

Historien er rig med eksempler på, hvad der kan ske, dersom man ikke tager hensyn til disse principper. Når man taber den indsattes rettigheder af syne eller helt bevidst vælger at bortprioritere disse, så venter en kultur af dehumanisering og overgreb lige om hjørnet. Dette følger desværre af fængslets væsen og menneskets natur.

Noter

¹ Greve er også inde på dette, men ender med at afvise muligheden (Greve 1996).

² Passager i dette afsnit stammer fra Smith 2007a: 36.

³ "The heyday of the prisoners' rights movement roughly spanned the period from 1960 to 1980" (Jacobs 2004: 183, vedr. USA se Rotman 1998 og vedr. Tyskland se Lazarus 2004: 34).

⁴ Engbo kritiserer formuleringen i den aktuelle lov om straffuldbyrdelse i Engbo 2003, s. 296.

⁵ Se <http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/worldbrief/> (besøgt d. 8/1 2009).

⁶ Spanien: 160 fængslede pr. 100.000 indbyggere. England og Wales: 153. Holland: 100 (faldet fra 123 i 2004). Se http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/world_brief.html (besøgt d. 8/1 2009). Sammesteds kan man se udviklingen af antallet af indespærrede i de pågældende lande fra først i 1990'erne til i dag.

⁷ F.eks. skriver Beth Grothe Nielsen om "højrefløjspartierne", hvortil hun "i denne sam-

menhæng” regner Socialdemokratiet (Nielsen 2007: 21).

⁸ Passagen stammer oprindeligt fra et indlæg af Justitsministeren, der blev bragt i et konservativt medlemsblad i Nordjylland i juni 2002. Det forefindes på Justitsministeriets hjemmeside: <http://www.jm.dk/wimpdoc.asp?page=document&objno=63429> (downloadet d. 30. januar 2007).

⁹ Med mindre man først og fremmest ønsker at tilfredsstille befolkningens retsfølelse for at undgå anarki og selvtaget. I den forstand kan Justitsministerens argumentation siges at handle om en mulig rationel virkning af straffen. Jeg vender tilbage til denne problemstilling nedenfor.

¹⁰ Kriminalforsorgens Årsberetning 2005, s. 12, samt oplysninger indhentet hos Direktoratet for Kriminalforsorgen, statistikregisteret.

¹¹ Tallene er hentet fra Kriminalforsorgens årlige statistik publikationer. Se <http://www.kriminalforsorgen.dk/> under statistik (besøgt d. 8/1 2009).

¹² Se f.eks. strafskærpelser for voldsforbrydelser i 1994 og 1997 (lov nr. 350 af 23. maj 1997), samt i 2002 (lov nr. 380 af 6. juni 2002) og 2004 (lov nr. 218 af 31. marts 2004).

¹³ I 1985 fik 9% indsatte afslag på prøveløsladelse efter 2/3 afsoning, i 1995 drejede det sig om 15%, i 2000 om 21% og i 2005 om hele 25%. Jvf. foredrag afholdt af Hans Jørgen Engbo i forbindelse med høring på Christiansborg om straf og fængsler, d. 16. maj 2006. Se også Tøkkedal og Lund 2004: 31.

¹⁴ Passager i dette afsnit stammer fra Smith 2006a: 93 og Smith 2005: 159.

¹⁵ Man kan diskutere hvornår en behandlingstanke for alvor slog igennem i fængselsammenhæng. Enkelte forskere vil gå helt tilbage til 1600-tallets formoderne fængsler, andre vil hæfte sig ved reformer især i England og USA sidst i 1700-tallet (herhjemme fik vi officielt en forbedringsstraf i 1790), mens et flertal nok vil pege på Auburn- og Pennsylvania-modellernes gennembrud i 1820'erne som et vendepunkt. Se Smith 2003: 78.

¹⁶ Passager i dette afsnit stammer fra Smith 2006.

¹⁷ Lifton opgiver årstallet 1951 (Lifton 1989: 3). Hunters bog udkom da også 1951 og hed *Brainwashing in Red China*, men Hunter benyttede begrebet ”brainwashing” i en avis-artikel allerede i september 1950 (Marks 1979: 125).

¹⁸ Vedr. de kinesiske programmer og deres udførelse i Kina, se Lifton 1989. Vedr. den kinesiske behandling af krigsfanger i Nordkorea under Korea krigen, se Brownfield 1972. Vedr. brugen af isolationsfængsling i Sovjetunionen, se Hinkle and Wolff 1956. Hinkle and Wolff foretager også en kort sammenligning af kinesiske metoder og KGB metoder, s. 148 f. Se også Kuschel og Zand 2004: 65.

¹⁹ ”Human Rights in Criminal Justice Systems”, Strasbourg, France, 18-20 February 2009, Seminar report by Dato’ Param Kumaraswamy and Manfred Nowak 2009: 5. Tilgængelig på nettet: http://www.asef.org/index.php?option=com_project&task=view&id=504

Litteratur

- Andersen, Henrik Steen (1992): "Sensorisk deprivation" i *Ugeskrift for læger* 154/39.
- Balvig, Flemming (2006): "Danskernes syn på straf", København: Advokatsamfundet.
- Bloche, M. Gregg og Marks, Jonathan H. (2005): "When Doctors Go to War" i *New England Journal of Medicine*, 352:1.
- Bloche, M. Gregg og Marks, Jonathan H. (2005): "Doctors and Interrogators at Guantanamo Bay" i *New England Journal of Medicine*, 353:1.
- Boston (1831): *Reports of the Prison Discipline Society of Boston. Sixth Annual Report.*
- Brownfield, Charles (1965): *Isolation: Clinical and experimental approaches*, New York: Random House.
- Brownfield, Charles A. (1972): *The Brain Benders. A Study of the Effects of Isolation*, New York: Exposition Press.
- Coyle, Andrew (2005): "Fængsler og menneskerettigheder – en selvmodsigelse?" i *Social Kritik* nr. 100, s. 62.
- Coyle, Andrew (2005): *Understanding prisons. Key issues in policy and practice*. Glasgow: Open University Press.
- Crow, Ian (2003): *The Treatment and Rehabilitation of Offenders*, London: SAGE.
- DJØF-bladet nr. 7, 2002.
- Engbo, Hans Jørgen (2001): "Ytringsfrihed i fængsel – Om begrænsninger i indsattes ret til at udtale sig til medierne" i Greve, Nielsen og Snare: *Nytter det? Mosaik om kriminalforsorg og kriminalpolitik*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Engbo, Hans Jørgen (2003): "Menneskerettigheder under afsoning af fængselsstraf" i Jepsen og Lyhne (ed.): *Retspolitiske udfordringer*, København: Gjellerup forlag.
- Engbo, Hans Jørgen (2005): *Straffuldbyrdesret*, 2. udgave, København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Evans, Malcolm D. og Morgan, Rod (1998): *Preventing torture*, New York: Oxford University Press.
- Foster, Don (1987): *Detention & Torture in South Africa*, New York: St. Martins Press.
- Garland, David (2001): *Punishment and Welfare*, Aldershot: Gower.
- Garland, David (2001): *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Greve, Vagn (1996): *Straffene*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Greve, Vagn (2004): "Får eller Ulve" i *JTF* 3-4/2004, s. 298.
- Haney, Craig og Lynch, Mona (1997): "Regulating Prisons of the Future: A Psychological Analysis of Supermax and Solitary Confinement." i *Review of Law and Social Change* 23 s. 477-570.
- Haney, Craig (2005): "The contextual revolution in psychology and the question of prison effects" i Liebling og Maruna (red.): *The Effects of Imprisonment*, Cornwall: Willan publishing.
- Hornbech, Birthe Rønn (1997): *Så gik der politik i det...*, Haslev: Gyldendal.

- Ilsoe, Trine Maria (2004): "Hårdere straf giver ikke mindre vold", Politikens netavis d. 21. september 2004.
- Jackson, Michael (1983): *Prisoners of Isolation*, Toronto: University of Toronto Press.
- Jackson, Michael (2002): *Justice Behind the Walls. Human Rights in Canadian Prisons*, Toronto: Douglas & McIntyre.
- Jacobs, James B (2003): "Prison Reform amid the Ruins of Prisoners' Rights" i Tonry, Michael (red.): *The Future of Imprisonment*, Oxford: Oxford University Press, s. 183.
- Kjærsgaard, Pia (2003): "To syn på gadevold: Skal vi straffe eller forebygge?", downloadet fra www.danskfolkeparti.dk d. 26. maj 2005. Indlægget er oprindeligt forfattet d. 21. juni 2003.
- Kuschel, Rolf og Fazel Zand (2004): *Ondskabens psykologi*, København: Frydenlund.
- Kyvsgaard, Britta (1998): *Den kriminelle karriere*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Kyvsgaard, Britta (2002): "Evidensbaseret kriminalprævention. Omtale af nyere rapporter og erfaringer" i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, nr. 2, s. 163.
- Lazarus, Liora (2004): *Contrasting Prisoners' Rights: A Comparative Examination of Germany and England*, Oxford: Oxford University Press.
- Lifton, Robert J. (1989): *Thought Reform and the Psychology of Totalism. A Study of "Brainwashing" in China*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Marks, John (1979): *The Search for the "Manchurian Candidate" 1979*, New York: Times Books.
- Miles, Steven H. (2006): *Oath betrayed. Torture, medical complicity, and the War on terror*, New York: Random House.
- Morgan, Rod (2002): "Imprisonment. A brief history..." i Maguire, Morgans og Reiner (red.): *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press.
- Morgan, Rod (2008): "The proper use of imprisonment" in Jewkes, Yvonne (ed.): "Prisons and Punishment" London: Sage publications.
- Morris, Norval (1998): "The Contemporary Prison" in Morris and Rothman (ed.): *The Oxford History of the Prison*, Oxford: Oxford University Press.
- Münter, Louise (2004): "Straffe for vold og voldtægt skærpet" i Berlingske Tidendes netavis d. 14. juli 2004.
- Nielsen, Kirstine Vangkilde (2002): *Opdragelse, ikke straf – En undersøgelse af ungdomsfængseltankens gennembrud i Danmark*, Upubliceret specialeafhandling, Københavns Universitet.
- Nielsen, Beth Grothe (2007): "Mere straf, flere fængsler – hvorfor det?" i Pedersen, Jacob Sejer (red.): *Ret og samfund 2007*, København: Frydenlund.
- Nilsson, Roddy (2003): "The Swedish Prison System in Historical Perspective: a Story of Successful Failure?", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, vol. 4, nr. 1.
- O'Brien, Patricia (1998): "The Prison on the Continent", i Morris, Norval og Rotman, David J. (red.): *The Oxford History of the Prison. The Practice of Punishment in Western Society*,

- Oxford: Oxford University Press.
- Palthe, P.M. Van Wulfften (1962): "Fluctuations in Level of Consciousness Caused by Reduced Sensorial Stimulation and by Limited Motility in Solitary Confinement" i *Psychiat. Neurol. Neurochir.*, 65.
- Porporino, Frank J., Fabiano, Elizabeth A. og Robinson, David (1991): "Kognitiv oplæring i canadiske fængsler" i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*.
- Pratt, John (2007): *Penal populism*, Abingdon: Routledge.
- Rasmussen, John E. (red) (1973): *Man in Isolation and Confinement*, Aldine Pub. Co.
- Riveland, Chase (1999): "Supermax Prisons: Overview and General Considerations", National Institute of Corrections.
- Rosén, Frederik (2005): "Retspolitik: Retsstatsbegrebet som politisk kampzone" i *Retfærd* nr. 110.
- Rotman, Edgardo (1998): "The Failure of Reform" i Morris og Rothman (red.): *The Oxford History of the Prison*, Oxford: Oxford University Press.
- Ryberg, Jesper (2006): *Retsfølelsen. En bog om straf og etik*, Gylling: Roskilde Universitetsforlag.
- Ryberg, Jesper (2007): "Kriminalpolitik med omtanke" i Jacob Sejer Pedersen (red.): *Ret og samfund 2007*, København: Frydenlund.
- Schlesinger, James R. m.fl. (2004): *Final Report of the Independent Panel to Review DoD Detention Operations*, Washington D.C.: Office of the Secretary of Defense.
- Scott, George D. (1969): "The Prisoner of Society", *Correctional Psychologist*, vol. 3., nr. 7., s. 5.
- Shallice, T. (1972): "The Ulster depth interrogation techniques and their relation to sensory deprivation research" i *Cognition*, nr. 4.
- Shichor, David og Sechrest, Dale K. t (1996): "Three Strikes as Public Policy" i Shichor, David og Sechrest, Dale K. (ed.): *Three Strikes and you're Out. Vengeance as Public Policy*, London: Sage.
- Shurley, Jay T. (1960): "Profound experimental sensory isolation" i *The American Journal of Psychiatry* (vol. ?), s. 117: 5.
- Smit, Dirk van Zyl og Sonja Snacken (2009): "Principles of European Prison Law and Policy", Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Eva (2003): "Der var engang en retsstat", kronik i *Politiken* d. 7. maj 2003.
- Smith, Peter Scharff (2003): *Moralske hospitaler. Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770-1870*, København: Forum.
- Smith, Peter Scharff: (2003): "Resocialisering eller hævn?" kronik i *Berlingske Tidende* den 18. september 2003.
- Smith, Peter Scharff (2005): "Moralsk forbedring eller moderne disciplinering? Rehabilitering og fængsler igennem de sidste 200 år" i Andersen, Lars, Duedahl, Poul og Kalstrup, Louise N. (red.): *De måske udstødte. Historiens marginale eksistenser*, Viborg: Ålborg Universitetsforlag.

- Smith, Peter Scharff (2006): "Fængslet og forestillingen om det moralske hospital - fra religiøs omvendelse til kognitive behandlingsprogrammer" i Lene Kühle and Carl Lomholt (ed.): *Straffens menneskelige ansigt? En antologi om etik, ret og religion i fængslet*, København: forlaget ANIS.
- Smith, Peter Scharff (2006): "Fra det moderne fængselsvæsen til Guantanamo. Isolationsfængsling, læger, fangebehandling og afhøringsmetoder 1830 til i dag" i *Bibliotek for Læger*, vol. 198.
- Smith, Peter Scharff (2007): "Fængsler og menneskerettigheder internationalt og i Danmark" i Pedersen, Jacob Sejer (red.): *Ret og samfund 2007*, København: Frydenlund.
- Smith, Peter Scharff (2007): "Ytringsfrihed og følelser", kronik i Jyllandsposten d. 1/11 2007.
- Tamm, Ditlev (1999): *Retshistorie*, København: DJØF's forlag.
- Toch, Hans (2002): *Living in prison. The ecology of survival* Easton: American Psychological Association.
- Tokkesdal, Louise og Lund, Ulla (2004): "Prøveløsladelsesinstituttets historiske udvikling", Specieafhandling ved Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Tonry, Michael (2004): *Thinking about Crime. Sense and Sensibility in American Penal Culture*, Oxford: Oxford University Press.
- *Human Resource Exploitation Training Manual 1983. Manualen er tilgængelig på Internettet på <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB122/index.htm#kubark>.*
- Human Rights Committee: General Comment No. 21[44] angående artikel 10 (1-3). Vedtaget 03-04-1992.
- Kriminalforsorgens Årsberetning 2005, samt oplysninger indhentet hos Direktoratet for Kriminalforsorgen, statistikregisteret.
- *KUBARK Counterintelligence Interrogation 1963. Manualen er tilgængelig på Internettet på <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB122/index.htm#kubark>.*
- Ruffin v. Commonwealth 1871.